

שמות

ב ר ק א

א. ואלה שמות בני ישראל הבאים מצרימה: מפני שרוצה לומר ובני ישראל פרו וישרצו, הוצרך לחזור ולומר כי בבואם אל ארץ מצרים לא היו אלא שבעים, שהם יעקב ובניו ומשפחותיהם (על פי רשב"ם); הבאים: דעלו — שבאו (ת"א).

ואלה שמות בני ישראל הבאים מצרימה את יעקב: צריך היה הכתוב להזכיר תחילה את שם יעקב ואחר כך את שם ישראל, לפי שיעקב היה שמו תחילת (השנה בראשית מ"ט ב' — הקבצו ושמעו בני יעקב ושמעו אל ישראל אביכם), אבל כאן הזכיר בראשונה את השם ישראל, שהוא לשון שררה וכבוד, מפני שבבואם מצרימה היו בני חורין ("בני ישראל") ואחרי בואם עמדו להכנס לגלות כבני יעקב" (על פי צ"ה).

את יעקב: עם יעקב, כמו (בראשית ט"ו, י"ח) כרת ה' את אברהם (א"ע על פי ת"א).

איש וביתו באו: גבר ואנש ביתה עלו — איש ואנשי ביתו באו (ת"א).
ב—ג. ראובן, שמעון... ובנימין: נכתבו השבטים כסדר תולדותם (פרט ליוסף שהיה במצרים), אולם בעבור היות בנימין בן הגברת הזכירו לפני בני השפחות (על פי א"ע).

ו. וכל הדור ההוא: של המצרים, כי יזכיר (פסוק ח') אשר לא ידע את יוסף (א"ע).

וכל הדור ההוא: כל שבעים הנפש, שלא בא הדור לקלקול גמור כל ימיהם (ט).
ז. וישרצו: אולי במלת "וישרצו" — רמז שילדו נשיהם תאומים או יותר; ואני ראיתי ארבעה בנים שילדה אשה אחת (א"ע).

וישרצו: נעשו שפלים כשרצים וזחלי עפר בעיני המצרים אחרי שמת יוסף וכל הדור ההוא (כ"י).

וירבו: גדלו הקטנים ונעשו גדולים ולא מתו בקטנותם (רשב"ם). במאד: ה"ב" נוסף (א"ע). ותמלא הארץ אתם: לא רק ארץ גושן, כי אם גם כל ארץ מצרים. יעקב רצה שישבו רק בארץ גושן, כדי שיהיו נבדלים מהמצרים, וחסאו ישראל ובקשו להתקרב אל המצרים (על פי הנצי"ב).

ת. חדש: משמעו שלא היה מזרע המלוכה (א"ע), חדש: משושלת חדשה (ה).

אשר לא ידע: מלשון אהבה, כמו: כי ידעתיו (בראשית י"ח, י"ט) (נצ"ב).
אשר לא ידע את יוסף: דלא מקים גזרת יוסף — שאיננו מקים את מצות
יוסף (לטובת ישראל) (ת"א).

ט. ויאמר אל עמו: לא שאל את יועצי המלוכה אלא את העם השפל (מ"ב).
ויאמר אל עמו: אל העם אשר כבש את מצרים. היהודים במצרים חטאו
לה', כמו שאומר הנביא יחזקאל, אבל הם לא חטאו למצרים. הגזרה באה עליהם
לא מצד העם, כי אם מצד המלך אשר כבש את מצרים ורצה לפיס את המצרים
בזה שנתן להם את היהודים לרדות בהם (על פי ה).

רב ועצום ממנו: מלת "ממנו" שייכת רק למלה "עצום", ולא למלה "רב"
(על"פ ע). ממנו: מאתנו הוא נעשה עצום, כי משלנו הוא אוכל ועשה לו את
כל הכבוד הזה (על"פ אה"ח); רב ועצום ממנו: רב — היינו מתרבה. ועצום
ממנו: היינו מתרבה במדה רבה ועצומה יותר מאשר אנחנו מתרבים (על"פ כ"ק
בשם הרא"ש).

י. הבה נתחכמה לו: לא ראה פרעה וחכמי יועציו להכותם בחרב כי
תהיה בגידה גדולה להכות חנם העם אשר בא לארץ במצות המלך הראשון, וגם
עם הארץ לא יתנו רשות למלך לעשות חמס זה כי עמהם הוא מתייעץ, ואף כי בני
ישראל עם רב ועצום ויעשו אתם מלחמה גדולה (רמב"ן). כי תקראנה מלחמה:
כי תקראנה רעות וצרות של איזו מלחמה, כמו ותכל דוד (שמואל ב', י"ג, ל"ט) —
ותכל נפש דוד (ט).

ונוסף גם הוא על שנאינו: כי בהיותם נבדלים מאתנו בלשון ובדעות באופן
שלא יוכלו המצרים לאכול לחם עם העברים — הם לנו אויבים בלי ספק, ויגלו
שנאתם אז בעת צרות של מלחמה (ט). ונוסף גם הוא על שנאינו:
ותוסף לנו גם הדאגה לשמור עליו. ונלחם בנו: השונא, ועלה מן הארץ:
ובעוד שילחם בנו השונא יעלו בני ישראל מן הארץ ויחדלו לעבוד בשבילנו, כי
רצה שישארו בני ישראל עבדים למצרים לעבוד בהם או למכרם לאחרים (על"
פי ע). ונוסף גם הוא על שנאינו: לשלול שלל ולבוז בו. ועלה מן
הארץ: עם השלל, ולא נוכל אנחנו לגקום נקמתנו ממנו ולהלחם בו (על"פ
הרמב"ן).

יא. שרי מסים: שהיו מכרחים לשלם מס למלך ואשר לא יכול היה לשלם
את המס היה המלך משעבדו לעבודת הבנין (כ"ק על"פ הרלב"ג).

ערי מסכנות: פרעה היה זקוק לבתי אוצרות רבים, כדי לשים בהם את
חמישית היבול אשר המצרים היו נותנים לו (בראשית מ"ז, כ"ו), ובני ישראל
אשר היו פטורים מלהביא את המס הוה, נתחייבו לבנות בתי האוצרות הדרושים
(על"פ ב"ש).

רעמסס: ה"עין" בפתח. ואיננו מקום מגורי ישראל (בראשית מ"ז, י"א) בארץ רעמסס — כי שם ה"עין" בשוא (על־פי א"ע).

י"ב. וכן יפריץ: שעבר החוק בפריה ורביה, כמו (קהלת י, ח') ופירץ גדר (א"ע).

י"א—י"ג—י"ד. וישימו עליו שרי ממים... ויעבדו מצרים את בני ישראל בפרך.. את כל עבודתם אשר עבדו בהם בפרך: שלש דרגות של שעבוד כאן: א) הטילו על בני ישראל עבודה בשביל המלך תחת השגחתם של השרים והם צוו אותם לבנות ערים לפרעה (והמס היה רק בעבודה); ב) כל איש מצרי יכול היה לקחת אנשים מבני ישראל שיעשו את עבודתו הקשה ביותר (ויעבדו מצרים את בני ישראל בפרך); ג) הם היו רודים בהם שלא ינחוו ומכים ומקללים אותם (את כל עבודתם אשר עבדו בהם בפרך) (על פי הרמב"ן).

י"ג. ויעבדו: כשראו אותם מבזים עצמם לפעולה פחותה, שמו אותם לעבדים, וזה כי ככל אשר היו מוסיפים חטאת על חטאת כן אבדה עצתם ויצאו מרעה אל רעה (ט). בפרך: נתכוונו להעביד את החשובים שבישראל בעבודה, וזה היה מפרך גופם, מפני שלא נסו בעבודה כלל, וגם היה משפיל כבודם (נצ"ב).

י"ד. וימררו את חייהם: כאשר הוסיפו לחטא בדעות ובמעשים, כמו שהעיד הנביא: "וימרו בי ולא אבו לשמע אלי, איש שקוצי עיניהם לא השליכו ואת גלולי מצרים לא עזבו" (יחזקאל כ', ח') — היתה יד צריהם עליהם הלוך וקשה (ט). וימררו את חייהם: הוסיפו עוד למרר חייהם בעבודות נמזות וקשות (נצ"ב). וימררו את חייהם: ע"י זה נתקיים מה שאמר ה' לאברם בברית בין הבתרים: "כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם, ועבדום וענו אותם". גרות: וישימו עליו שרי ממים — כעל זרים הוטלו עליהם מסים מיוחדים; עבודות: ויעבידו מצרים את בני ישראל; ענוי: וימררו את חייהם (על־פי ה). ט"ו—ט"ז. ויאמר... ויאמר: חזר פעם שניה על המלה "ויאמר" מפני אריכות הלשון (על־פי בחי').

ט"ו. למילדת העברית: שרות היו על כל המילדות (א"ע).

ט"ו. והמתן אתו: בסתר, שלא יודע הדבר כי חמס הוא עושה (א"ע). וחיה: כמו וחיתה (א"ע).

י"ז. ותיראן: לשון יראה. אבל ו"תראנה" בלי יוד לשון ראייה (רשב"ם). ותחיות: הניחום לחיות (שד"ל).

כ. וילדו: ולכן אי אפשר לנו להרוג את הילדים על האבנים שלא בפרהסיא (על־פי ו).

כ"א. ויהי כי יראו המולדת את האלהים: בעבור שלא יראו ממלך מצרים, רק יראו מה' — וייטב להן (א"ע). ויעש להם בתים: להם כמו להן, ורבים

בכתוב ככה, כמו: „ויצל אלהים את מקנה אביכם ויהן לך“ (בראשית ל"א, ט'). (אב).
ויעש להם בתים: למצרים עשה פרעה בתים בין בתי ישראל, כדי שישמעו
את הילדים בוכים (מ"ב על"פי בחי').

פ ר ק ב

א. וילך: בערים רבות היו ישראל יושבים. ואולי היתה בת לוי בעיר אחרת
(א"ע). וילך: נודדו, כמו: לכו ונמכרנו לישמעאלים (בראשית ל"ז, כ"ז) —
לא חשש לגזרת פרעה ולקה לו אשה להוליד ממנה בנים (ומב"ו).
ב. ותהר האשה ותלד בן: לא הזכיר הכתוב לידת מרים יאהרן כי לא
התחדש דבר בלדתם (א"ע).

ותרא אתו כי טוב הוא: היא ילדה אותו לששה חדשים ויום אחד כמו
שמפרש רש"י, ורוב הנולדים כך נופלים מאלה הנולדים לתשעה חדישים והאמהות
מתיאשות מהם — והנה היא ראתה אותו כי טוב הוא, היינו, שלם בהתפתחותו,
ולכן נהנה לבה להצלתו (על"פי ע). כי טוב הוא: שלא היה ביכה, ולכן היה
לה קל להצפינו (מ"ב).

שלושה ירחים: נגמרים בו' בסיון, יום מתן תורה (מ"ב על"פי בחי').
ג. תבת גמא: לפי שדומה לסוף שעל שפת היאור ולא יכירו בו האויבים
(רבותיו בעלי התוספות). ותחמרה: נחה „הא“ כ„הא“ ויקרא לה נבח בשמו
(במדבר ל"ב, מ"ב) (א"ע).

ותשם בסוף: הטמינתו יפה שההולכים על שפת היאור לא יוכלו לראות
את התיבה, אבל הרוחץ בתוך הנהר יכול לראותה, ולכן ראתהו בת פרעה שהיתה
רוחצת בתוך היאור, אבל נערתיה שהיו הולכות על שפתו לא יכלו לראותה
(רשב"ם), ובאופן זה היה הדבר סוד בינה ובין אמתה, ולא נודע למלך מה היה
משפט הנער ומעשהו (אב. על"פי ע).

ד. מרחוק: כדי שלא ירגישו העוברים דרך שם מה היא מצפה ומיחלת (יש"ר).
לדעת מה יעשה לו: שחשבה שיקחהו איזה מצרי כאסופי (ס).
ה. ותשלח את אמתה: ושלחה את אמתה שנשארה אצלה לאיזה דבר,
והיא כעצמה שלחה את ידה ותקחה, ומשום זה לא נודע הדבר (הנצי"ב).
ו. והנה נער בכח: התינוק ביום הולדו נקרא נער כמו (שופטים י"ג, ח')
מה געשה לנער היולד וכן (שמואל ב' י"ב, ט"ז) ויבקש דוד את האלקים בעד
הנער (ומב"ו).

ז. ותאמר אחותו אל בת פרעה: כאשר ראתה מרים המעשה הזה, בתקרבה
לראות איך יפול דבר ואילי שמעה את דברי בת פרעה (יש"ר).

מן העבריות: כי מצריה לא תניק את בן ישראל (ח).

מינקת מן העבריות: שמפני הגזרה של הטבעת בניהן ביאיר כלן בטלות

(מ"ב על"פ' ע).

י. ויהי זה לבן: אולי סבב ה' זה שיגדל משה בבית המלכות להיות נפשו על המדרגה העליונה — בדרך הלמוד והרגילות ולא תהיה שפלה ורגילה להיות בבית עבדים. הלא תראה שהרג המצרי בעבור שהוא עשה חמס, והושיע בנות מדין מהרועים; ועוד דבר אחר, כי אילו היה גדל בין אחיו ויכירוהו מנעוריו, לא היו יראים ממנו כי יחשבוהו כאחד מהם (א"ו).

מושה: ממלט ומושה את אחרים מצרה. ותאמר כי מן המים משית הו: הטעם שקראתיו משה הוא שימלט אחרים מצרה, כשם שהוא בעצמו נמלט (נמשה) מן המים על ידי (על"פ' ט). משה: השם הזה נשאר לו כי את השם הזה נתנו לו אביו ואמו ליום המילה, בתקותם שהוא ימשה וימלט אחרים מצרה כשם שימשו אותו מהמים, ובת פרעה כיונה לדעתם (על"פ' צ"ה). ותקרא שמו משה: היא קראה במצרית שם — שמשמעותו בעברית הוא משה (על"פ' א"ע). ותקרא שמו משה: האם קראה לו משה (א.ב.); כי מן הכים משית הו: השרש משה לא נמצא אלא להוראת ההצלה מן המים (ש"ב כ"ב. י"ז) ימשני ממים רבים (שד"ל).

י"א. ויצא אל אחיו: כי הגידו לו שהוא יהודי (רמב"ן). וירא איש מצרי מכה איש עברי מאחיו: ומצד האחוה התעורר להנקם (ט). י"ב. ויפן כה זכה וירא כי אין איש: במקום שהוא פנה לא ראה איש. אבל היו אנשים במקום שלא פנה ולכן נודע הדבר לדתן ואבירם (על"פ' ע). ואולי ספר להם האיש המוכה, ומשה האמין כי הוא לא יספר (על"פ' א.ב.). ויפן כה זכה: חשב משה כי אחד מאחיו העברים העומדים סביבו יתקומם על המצרי ויציל את אחיו המוכה. וירא כי אין איש: ראה שאין ביניהם גבור ואין איש מהם שם על לב צרת אחיו להשתדל להצילו (כ"ק).

וירא כי אין איש. מהמצרים כי לא פחד מאחיו העברים שיגידו דבר כזה אחר ששם עצמו בסכנה לטובתם (צ"ה). י"ג. ויאמר לרשע: מפני היות כל אחד מהם אחיו לא התעורר להנקם אבל הוכיח במישור (ט).

י"ד. מי שמך לאיש: ואתה עודך נער, ומכאן למדנו שלא היה עדיין משה בן שלש עשרה שנה, שהרי בן שלש עשרה שנה נקרא איש. (בחיי) שר ושופט: מפני שראו שטמן ההרוג בחול, הבינו שלא היתה לו רשות מהמלך (שד"ל) עלינו: אפילו אם היית שופט, אינך שופט עלינו (על"פ' בה"ט).

ט"ז. ויברח משה מפני פרעה וישב בארץ מדין: כששים שנה היה משה

בורח מפני פרעה ממקום למקום ובסוף הזמן הזה בא לארץ מדין והתעכב שם, כי כבן שתים עשרה היה כשברח ובן שמונים הי' בעמדו לפני פרעה (על"פ רמב"ן פסוק כ"ג); וישב בארץ מדין: ימים רבים, ופעם נודמן לו שישב על הבאר (על"פ אב.).

י"ז. ויגרשום: את הצאן (אב.).

ויקם משה ויושען: זוהי הפעם השלישית שמשה רבנו שם נפשו בכפו כדי להציל עשוק מידי עושקו; בשלש פעמים ישנה חוקה, ובפעם הזאת הציל גם עשוק שלא מבני עמו, ולכן הראה שהוא ראוי להיות רועה ישראל (על"פ צ"ה). ויקם משה ויושען: בהיות שני בעלי הריב נכרים לא התעורר להנקם, גם לא הקפיד לישר אורחותם בתוכחות מוסר, רק קם להושיע את העשוקים מיד עושקהם (ט). וישק את צאנם: את צאנם של רעואל ובנותיו (אב.) או — גם את צאן הרועים (הנצי"ב). צאנם: ב"מ" שלא להתחבר שני "בונים" (א"ע). כ"א. ויואל משה לשכת את האיש: לפי שהיה האיש חכם מכל בני קדם, ומשה הכיר בו שהוא ראוי לחסות תחת כנפי השכינה (על"פ צ"ה).

כ"ב. כי אמר גר הייתי: לא עשה משה כיוסף שברך את ה' על ההצלה בבן הראשון, כי אין לברך על הנס עד שיצא לגמרי ממנו, ומשה היה עדיין נרדף כי לא יכול לשוב לביתו, על כן לא ברך את ה' על עזרתו עד שהוליד את הבן השני ("אליעזר") ונדדע לו, כי מתו האנשים המבקשים את נפשו, יגם המלך כבר מת (הנצי"ב על"פ ע. אב. ט). גר הייתי: לא אמר: "גר אנכי" שמשמעו של גר הוא גם מי שדר בצוון מחוץ לארץ מולדתו — כי אם גר הייתי בעל כרחי, כמו ועתה הייתי לשני מחנות (בראשית ל"ב, י"א) (כו"ק).

כ"ג. ויהי בימים הרבים ההם: לפי שהיו ימים של צער, קורא אותם רבים, או הכתוב רומז על הימים הרבים שהיה משה בורח מפני פרעה (על"פ הרמב"ן). וימת מלך מצרים ויאנחו: כל זמן שהיה אותו מלך חי היו מצפים שמא כשימות תתבטלנה הגזירות, וכיון שמת ולא נתבטלו גזירותיו, אמרו: עתה אין לדבר סוף — ויאנחו (ב"ש).

ויאנחו בני ישראל מן העבודה: דהוה קשי עליהן — שהיתה קשה עליהם (ת"א).

כ"ד—כ"ה. ויאנחו... ויזעקו... ותעל שועתם... וישמע אלהים את נאקתם: זעקה — זוהי זעקה שאדם צועק ואינו אומר כלום, שועה — זוהי תפלה, יצעקה גדולה מכולם שהצעקה היא מהלב, כמו שנאמר (איכה ב', י"ח) צעק לכם אל ה', וזו קרובה להקב"ה יותר מאנחה ותפלה, כמו שכתוב (שמות כ"ב, כ"ב) כי אם צעק יצעק אלי שמוע אשמע צעקתו, וגם כאן כתוב: וישמע אלקים את נאקתם —

צעקתה (על־פי הוהור): אנחה — בלב, זעקה — בפה, שועה — בפה ובלב, נאקה — בנפש (על־פי צ"ה).
כ"ה. וירא: החמס שהיו מצרים עושים בגלוי, וידע: העשוי בסתר (א"ע).

פ ר ק ג

א. ומשה היה רעה: משה לא באתה הנבואה בהיותו בחצר בית המלכות אצל בת פרעה, ולא ביציאתו אל אחיו במצרים והתעסקו בעניניהם, (גם לא בכל הימים שמלך בארץ כוש), כי אם בהיותו רועה צאן ושוכן במדבר יחידי ומתבודד (אב).

כהן מדין: אמר ר' תנחום: אף על פי שהיה עובד אלילים — בשביל שעשה עמו חכד היה רועה צאנו כדין וכשורה במרעה טוב שמן ודשן (זהו). אחר המדבר: לאתר שפר רעיא דאחורי מדברא — למקום של מרעה משובח שלאחר המדבר (ת"י); אל הר האלהים: לטורא דאתגלי עלוהי יקרא דה' — אל ההר שנגלה עליו כבוד ה' (ת"א).

אחר המדבר... חרבה: ששם היה מרעה, רואים מן הפסוק: „גם הצאן והבקר אל ירעו אל מול ההר ההוא” (שמות ל"ד, ג') (אב). חרבה — גאולת בני ישראל ממצרים יצאה מחורב — ממקום שבו נתנה התירה (ה).

ב. וירא מלאך ה' אליו: ואחר כך (פסוק ז') „וירא ה'... ויקרא אליו אלקיים” — בתחילת נבואתו באה אליו הנבואה לאט לאט (בה"ט).
והסנה איננו אכל: אפילו במקום יציאת הלהבה מן הסנה לא היתה גחלת כלל (ושב"ט).

את המראה הגדל הזה: אם האש משונה מכל אש או העץ משונה מכל העצים (מ"ב על־פי בחי'י). מדוע לא יבער הסנה: הן הסנה בוער — והיה לו לשאול: מדוע לא אוכל או מדוע לא נשרף הסנה? אלא השאלה פה מתבטאת במלה: „מדוע?” — ומשה מחליט: „לא יבער הסנה” — החוש מטעה אותי! (על־פי אב).

מדוע לא יבער הסנה: מדוע איננו אוכל — האם לא יבער הסנה? הרי אני רואה שהוא בוער! (על־פי ח).

ה. של נעליך מעל רגליך: אותו של יד נקרא נעל סתם, והוא שנתן בועז לגואל (ב"ש). (עיין תרגום ירושלמי רות ד', ז—ח' ועיין רמב"ן שמות כ"ח, מ"א).
שני נעליך מעל רגליך: אפילו במקום שאתה בו עתה (ט).

ו. אנכי אלהי אביך: היינו אלקי אבותיך, כענין שכתוב (שמות ט"ה, ב') אלקי אבי וארוממנהו, שמובנו אלקי אבותינו (בחי'י); אנכי אלהי אביך: אין

הקב"ה מיוחד שמו על הצדיקים בחייהם ולכן גלה לו שאביו מת, כדי שלא יסרב לטול גדולה, שהרי לפני אהרן אחיו היה מסרב לטול גדולה כל שכן לפני אביו (על"פ ח.).

ז. ראה ראיתי: אמנם ראיתי, כי ההכפלה מדגישה שאמנם כך הוא אם גם הטוען יוכל לטעון הפך זה כמו (במדבר י"ג, ל') עלה נעלה, יכול נוכל או (בראשית מ"ה, י"ט) ידעתי בני ידעתי (כו"ק).

ואת צעקתם: ששמעתי הכל — אני שמעתי, ואת מכאוביו: שיש בלבו אני ידעתי (א"ע). מפני נוגשיו: צעקתם שצועקים מפני שנוגשים אותם (רשב"ם). ואת צעקתם שמעתי מפני נוגשיו: הם צעקו בעת צרתם מפני נוגשיהם אל שרי העיר הממונים עליהם, ולא לה' יתברך (אב). כי ידעתי את מכאוביו: ואם גם הם צועקים מפני נוגשיהם, ולא לשוב אלי בלב שלם, הנה שמעתי את קולם, כי ידעתי מכאובי לבבם, ואין אדם נתפס על צערו (כו"ק).

ת. וארר: כאן לדבר אליך כדי להצילו מיד מצרים (רשב"ם). אל מקום הכנעני: לא אמר לארץ הכנעני, כאשר יאמר בשאר כל המקומות, לרמוז שיירשו אותם ויכריתום וישבו במקומם, לא שיהיו יושבים בקרבם כאבותיהם (רמב"ן). והיבוסים: ולא הזכיר הגרגשי כי הוא קטן מן השבעה (א"ע); ולא אמר הגרגשי באשר אמר „אל מקום“, ולגרגשי לא היה מקום מיוחד אלא מפוזרים היו בתוך שש האומות (נצי"ב).

ט. ועתה הנה צעקת בני ישראל: שעשו תשובה (א"ע). באה אלי: עתה הם צועקים אלי (אב).

י"ב. וזה לך האות: כמו שאני מציל את הסנה מן האש, כן אצילך מיד פרעה — כי אנכי שלחתיך! (ע"פ אב).

י"ג. מה אמר אלהים: משה רבנו איננו שואל מה להגיד לפרעה, — הוא שואל, מה להגיד לבני ישראל, איך להשפיע עליהם, כי קשה חנוך העם משחרורו; שחרור העם צריך להיות תוצאה מחנוכו המתאים (ה).

ט"ז. פקד פקדתי אתכם: מצד היותכם זרעם של אברהם, יצחק ויעקב; ואת העשוי לכם במצרים: מצד היותי שונא האכזריות והחמס (ס).

י"ח. ושמעו לקלך: הוא תנאי: אם ישמעו זקני ישראל לקולך, ילכו עמך, ואם לא ישמעו — לך אתה לדבר וכן היה; כמו ושמע אישה (במדבר ל', ח') אם ישמע (כו"ק בשם הרא"ש). אלהי העבריים: רק במקום זה נפגשת הצורה „עבריים“ (ה). דרך שלשת ימים: צוה שבתחילה יבקשו ממנו דבר קטן כזה, להבחין בו ערפו ומצחו הקשה. ועם כל זה לא אמר לו בברור שישובו אחרי שלשה ימים (אב).

יט. ואני ידעתי כי לא יתן. גם את הדבר המועט הזה לא יתן לכם, כל שכן שיא יתן לכם לגמרי ללכת. ולא ביד חזקה: ישראל לא יעצרו בה — עם היותם אוכלוסים רבים — להלחם במצרים העלות מן הארץ ביד חזקה ובזרוע נטויה שלהם, כי אם (פסיק כ') ושלחתי את ידי... (אב.).

כ"א. תלפזן: ההפוך מתמן פריקין — תלכו משם פדויים (ת"י). כי ה"נ" בסוף המלה היא כמו תואר הקבוע במתיארה, יטעמו חליכה מהם לעולם ואין בה חזרה (כ"ו"ק).

לא תלכו ריקב: בידיים ריקניות בלי קבלת שכר על עבודתכם זה שנים רבות, כמו: "כי עתה ריקם שלחתי" (בראשית ל"א, ז"ב) (כ"ו"ק).

כ"ב. ושאלה אישה משכנתה: במתנה גמורה ומוחלטת. כמו: שאל ממני ואתנה גוים נחלתך (תהלים ב' ח') (ע"פ רשב"ם); כל' כסף וכלי זהב ושמלת: חלף כל כלי הבית הכבדים אשר יעזבו בבתיהם לשכנים וגם חלף השעבוד שהשתעבדו בהם (אב. על"פ ע.). וגם הלף בתיהם ושדותיהם, שהרי היו להם לישראל נחלות במצרים כדכתיב ויאחזו בה (ח.).

וגמרת ביתה: גם מכאן ראייה שהיו לישראל בתים ואחוזת במצרים (יש"ר).

פ ר ק ד

א. והן לא יאמינו לי: והן כמו ואם, כמו (ירמיהו ב' י') וראו הן היתה כזאת (שד"ל?).

והן לא יאמינו לי ולא ישמעו בקלי: מה שכתוב קודם (ג' י"ח) "ושמעו לקלך" — זהו לבא עמך אל המלך ולאמור לו: אלהי העבריים נקרה עלינו, והנה ה' הודיעו כי לא יתן אותם מלך מצרים להלוך, ולכן אמר משה: והן לא יאמינו לי — אחרי ראותם שלא יתן אותם פרעה להלוך — ולא ישמעו עוד לקולי כלל, כי יאמרו — לא נראה אליך ה', שאלו היית שליח ה' לא ימרה פרעה את דבריך (על"פ רי הרמב"ן).

ג. ויאמר השליכהו ארצה: לא הבינתי למה עשה האותות למשה, כי מאמין היה משה שהקב"ה מדבר עמו, והראוי שיאמר: המטה אשר בידך תשלך ארצה לפני הים והיה לנחש, (וכן באות השני) — כאשר אמר בשלישי: "ולקחת ממימי היאור", ולכן נאמנו דברי רבותינו שהיה לו הראשון רמו שספר עליהם לשון הרע והשני — להענישו בו (רמב"ן). ויהי לנחש: המטה, אשר האדם סומך עליו, יכול להפך בשבילו, ברצון ה', לנחש, אשר על האדם לברוח מפניו, וכן גם להפך, יכול הכח המתנגד לאדם להפך — ברצון ה' — לכוח העוזר לו (ה.).

וינס משה מפניו: כי פחד שמא יענש וינשכו הנחש, וכל אדם מתרחק מן

המויק לו, אעפ"י שידע שאם יהיה כן בחפץ ה' אין מציל מידי (רמב"ן).

ו. והנה ידו מצרעת: לא רק המטה, אלא האדם סומך עליו בידו, נמצא ברשותו של ה', כי אם גם ידו של האדם. — ובחיקו, במקום שהוא מחפש מחסה, יכול היא למצא מות (ה.).

מצרעת כשלבג: מצרעת ולבנה כשלבג (שד"ך).

ה. והיה אם לא יאמינו: ידענו כי ה' ידע אם יאמינו או לא יאמינו, רק הכתוב דבר כנגד משה שאם היו מקצת ישראל שלא יאמינו לאות הראשון יאמינו לאות האחרון (א"ע). והיה אם לא יאמינו: כלומר, מי שלא יאמין לראשון יאמין לשני ומי שלא יאמין לשני יאמין לשלישי שיש בהם צדיקים, בינוניים וקשים (ב"ש). לקל האת הראשון: אין לאות קול, רק דברה תורה בלשון בני אדם (א"ע). לקל האת: אולי לא רק האות בעצמו, כי אם בעיקר הבאורים שיש להת לאות צריכים היו לפעל על העם, ולכן אמר משה (פסוק י'): „לא איש דברים אנכי“ (ה.). לקל האת האחרון: אמר הכתוב „האות האחרון“ אע"פ שיש שם אות שלישי, בעבור שלא הראה לו עתה רק אלה שני האותות, כי השלישי עתיד לעשותו (א"ע).

ט. ולא ישמעון לקלך: במה שתסביר להם את תוכן האותות (הנצי"ב). והיו ה'מים... והיו לדם: כאשר הפסוק מאריך את הספור דרכו לכפול הלשון, כמו (ויקרא כ"ז, ג') „והיה ערכך הזכר מבן עשרים שנה ועד בן ששים שנה והיה ערכך חמשים שקל“ (מ"ב על"פי הרמב"ן).

י. כי כבד פה וכבד לשון אנכי: איני בקי בלשון מצרים כי בקטנותי ברחתי משם ועתה אני בן שמונים, וכן מצינו ביחזקאל (ג', ה') שמי שאינו בקי בלשון המלכות קרוי כן (רשב"ם). והאומר ששכח לשון מצרים אינו נכון, כי הוא אומר שני דברים: כבד פה וכבד לשון. ועוד נלמד מתשובת ה'. „מי שם פה לאדם או מי ישום אלם“ — שאינו מדבר על לשון מצרים, רק ככה נולד שלא היה יכול להוציא כל אותיות הלשון (א"ע).

כי כבד פה וכבד לשון אנכי: כי לא הסירות את כבודת פי בצוותך אותי ללכת אל פרעה ולדבר בשמך, ואם כן איך אלך לפניו? (רמב"ן).

יא. מי שם פה דבור, בעבור היותו בפה, וכן שפה (רמב"ן). מי שם פה לאדם: כלומר, אם הייתי רוצה, היית מדבר יפה, אבל אני אינני רוצה — כי זהו כבודי כי אדם שאין לו פה ולא לשון יעשה שליחותי ויעשה על ידו דבר גדול כזה (ב"ש).

או מי ישום אלם או חרש: שניהם ההפך ממי ששם פה לאדם, כי גם השמיעה היא בכלל הדבור שהרי לא נדע אם מדבר בלתי אם נשמעתו (על"פי אב.).

י"ג. **שלה נא ביד תשלח**: שלה כען ביד מן דכשר דתשלח — שלה נא ביד מי שראוי שתשלחהו (ת"א).

ט"ז. **ודבר הוא לך אל העם**: עתה אמר שידבר אה"ן בעבורו רק אל העם אבל כאשר אמר משה (שמות ו', ל') הן אני ערל שפתים ואיך ישמע אלי פרעה — נתן ה' למשה רשות שידבר גם אל פרעה על ידי אהרן (על פ' הרמב"ן); ואתה תהיה לו לאלהים: נותן הרעיון בלב איש, כן אתה תודיע לאהרן מחשבות לבך, והוא ידבר בעבורך (יש"ר).

י"ח. **את האתת**: שהפך לנחש לעיני ישראל ולתנין לפני פרעה, ולהכות בו את היאור ולהעלות הצפרדעים ולהוציא הכנים ולהוריד הברד ולהביא הארבה ולהיות חושך (א"ע).

י"ח. **ואראה העזים חיים**: ואראה — כשמעו לראות שעה קלה ולשוב, אם כן היה בדעתו לשוב אח"כ למדין ולילך עתה בעצמו בלי אשתו ובניו (הנצי"ב ע"פ הימב"ן).

י"ט. **לך שב מצרים**: לחלוטין ולא דרך ארעי (הנצי"ב ע"פ הרמב"ן).

כ. **וישב ארצה מצרים**. כלל, ואה"כ פירש כיצד שב ומה אירע לו בדרך, וכן דרך פסוקים רבים לסתום ואח"כ לפרש (ב"ש).

את מטה אלהים: ית חוטרא דאתעבידו ביה נסין מן קדם ה' — את המטה שנעשו בו נסים מאת ה' (ת"א).

כ"ב. **בני בכורי ישראל**: אל תחשוב שהם קלים בעיני, אם מסרתים בידך לשעבד אותם (בחיי עלי"פ רבנו חננאל).

כ"ג. **ויבקש המיתו**: משה חפץ שימיתו ה' כי אם הוא רשע בעיני ה' — למה לי חיים? (כו"ק). **ויבקש המיתו**: חלה עד המות (ב"ש).

כ"ד. **ויפגשוהו ה'**. וערע בה מלאכא דה' — ויפגשוהו מלאך ה' (ת"א).

כ"ה. **ותאמר כי התן דמים אתה לי**: אולי אינני ראוייה לך לפי שאני מדינית, אבל כאשר ראתה שהרף ממנו אמרה כי כל זה לא היה אלא על דבר המילה (על"פ בה"ט).

כ"ו. **וירף ממנו**: אז הוקל חליו מעליו (ב"ש).

כ"ז. **בהר אלהים** בטורא דאתגלי עלווי יקרא דה' — בהר אשר עליו נגלה כבוד ה' (ת"א).

כ"ט. **זקני בני ישראל**: זוהי הפעם הראשונה, שמופיעים הזקנים, וזוהי הפעם היחידה, שהם נקראים זקני בני ישראל, ולא זקני ישראל (ה).

פ ר ק ה

א. ואחר באו: אהרי שהאמין העם (אוה"ח).

ג. פן יפגענו בדבר או בחרב: ותאבד את כל עבדיך יחד, ויגיעך בזה יותר נזק והפסד ממה שתפסיד בעבודת ימים מעטים שיבטלו (א.ב.).

ז. לא תאסיפון: כתוב ב"א" והמנהג להיותו ב"ו" (א"ע).

י"א. קחו לכם תבן: קנו לכם (כו"ק; הוצי"ב).

אתם קחו לכם תבן: באה מלת הכנוי (אתם) לפני הצווי (קחו) כדי להדגיש את הנגוד לאשר היה עד עכשו. עד עתה אנחנו נתנו לכם תבן, ועכשו אתם תחזרו אחריו (על"פי יש"ר).

י"ב ויפיץ: פועל יוצא והפועל פרעה שהצריכם להפיץ (א"ע).

ליתבן: תחת תבן (א"ע).

ט"ז. וחטאת עמך: מלת וחטאת — פועל עבר וה"ו השיבו לעתיד, כי היא כמו וחטאה, וכמוהו וקראת אתכם הרעה (דברים ל"א, כ"ט); והעם במקום זה לשון נקבה. כמו: העם אשר בקרבה יושבת לבטח (שופטים י"ח, ז') מדוע שובבה העם הזה (ירמיהו ח', ה') (א"ע)

כ"א. בעיני פרעה: כי חמשת החושים יתחלפו זה בזה, כמו (קהלת י"א, ז') ומתוק האור (יש"ר).

כ"ב. וישב משה אל ה' ויאמר: היינו שהיה מקום קדוש כמו בית הכנסת שהיו מתקבצים שם לתפלה; שם אמר משה את הדברים האלה (הוצי"ב). שלא בפני השוטרים (ה"ל).

למה הרעתה לעם הזה: משה רבנו איננו מתאונן כאן על ה' אלא שואל לאינו מטרה (למה?) גרם ה' שתתגבר השנאה לעם ישראל וירע לו עוד, וה' עונה לו (פרק ר') כי הרעת מצבם היא כדי להחיש גאולתם, וכן גם בגאולתנו העתידה בהגלות הגואל האחרון תתעורר השנאה אצל העמים לישראל ויוסיפו שעבוד על שעבודם, ויהא הגואל נגלה וחוזר ונכסה, וכאשר יתקרב הקץ תהיינה צרות רבות ומתחזקות, והוא סימן הישועה לישראל (בחי' על"פי רבנו חננאל).

פ ר ק ו

א. עתה תראה: לא כמו שאתה סבור, שהרעה הזאת היא לרעתם, ולא לטובתם; דוקא עתה תראה, שבמה שהרעו לישראל נתקרב זמן הגאולה (נצי"ב).